

הרב יואל בן נון

מלכים, נביאים ומקורות חיצוניים

שיעור מספר 8

ישעיהו כראש אסכולה נבואית וביטול מהפכת חזקיהו על ידי מנשה

האם ישעיהו, כמו גם יתר הנביאים, היה 'נביא בודד' כמו שטוענים כמה חוקרים? הטענה המרכזית שנעלה בשורות הבאות היא שלישעיהו היו תלמידים נביאים רבים. כידוע, מיכה בפרק ד מזכיר את חזון אחרית הימים של ישעיהו בפרק ב כמעט באותה לשון. על אף ההבדלים בין הנביאים עליהם דברנו בשיעור מספר 4, ברור שמיכה שאב מישעיהו אך המשיך בדרך שונה.

נראה דוגמא אחרת מנחום פרק ב, א: "הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום" גם מבלי להיכנס רגע להקשר של הדברים, פסוק זה מופיע בפרקי הנחמה של ישעיהו פרק נב: "מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה אמר לציון מלך אלהיך. קול צפיק נשאו קול יחדו ירגנו כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון". הדמיון וודאי אינו מקרי.

נעבור למסע חבקוק שם נאמר בפרק ב, יד: "כי תמלא הארץ לדעת את כבוד ה' כמים יכסו על ים". זה מקביל לישעיהו פרק יא: "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים". יש הבדלים בין הפסוקים אך ההקשר ברור.

נראה את צפניה, שבניגוד לנחום וחבקוק, אנחנו יודעים מתי הוא התנבא - בימי יאשיהו. בפרק א שם נאמר:

(יד) קרוב יום ה' הגדול קרוב ומהר מאד קול יום ה' מר צרח שם גבור. (טו) יום עברה היום ההוא יום צרה ומצוקה יום שאה ומשואה יום חשך ואפלה יום ענן וערפל. (טז) יום שופר ותרועה על הערים הבצרות ועל הפנות הגבוהות.

הסגנון מזכיר מאוד את מספר מקומות בישעיהו. כך למשל, פסוק טו מזכיר את התיאור של ישעיהו בסוף פרק ח:

(כא) ועבר בה נקשה ורעב והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה
(כב) ואל ארץ יביט והנה צרה וחשכה מעוף צוקה ואפלה מנדח.

פסוק טז שם בצפניה מזכיר מאוד את ישעיהו פרק ב על יום ה':

(יב) כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושלל: (יג) ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן (יד) ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעות הנשאות: (טו) ועל כל מגדל גבה ועל כל חומה בצורה.

גם צפניה פרק ב' ג מזכיר את ישעיהו:

בקשו את ה' כל ענוי הארץ אשר משפטו פעלו בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה'.

בצפניה פרק ג ישנה נבואה שסגנונה קשה:

(י) מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובלון מנחתי. (יא) ביום ההוא לא תבושי מפל עלילתיך אשר פשעת בי כי אז אסיר מקרבך עליזי גאותך ולא תוספי לגבהה עוד בהר קדשי. (יב) והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה'. (יג) שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפייהם לשון תרמית כי המה ירעו ורבו ואין מחריד.

אם שמים לב ניתן לראות שזהו למעשה סיכום לפרק מוזר ומשונה בישעיהו פרק יח:

(א) הוּי אָרֶץ צְלֻל כְּנָפִים אֲשֶׁר מַעֲבֵר לְנֶהְרֵי כּוֹשׁ. (ב) הַשְּׁלַח בַּיָּמִים צִירִים וּבְכָלִי גִמָּא עַל פְּנֵי מַיִם לְכוּ מִלְאָכִים קָלִים אֶל גּוֹי מִמֶּשֶׁף וּמִוֶּרֶט אֶל עִם נוֹרָא מִן הוּא וְהִלָּאָה גּוֹי קוֹ קוֹ וּמְבוֹסָה אֲשֶׁר בָּזְאוּ נְהָרִים אֶרְצוֹ. (ג) כָּל יִשְׁבֵי תִבְל וְשִׁכְנֵי אֶרֶץ כְּנָשָׂא נִס הָרִים תִּרְאוּ וְכִתְקַע שׁוֹפָר תִּשְׁמְעוּ. (ד) כִּי כֹה אָמַר ה' אֵלֵי אִשְׁקוּטָה אֲשַׁקְטָה וְאַבִּיטָה בְּמִכּוֹנֵי כַּחַם צַח עָלַי אִוֶּר קָעַב טַל בְּחָם קָצִיר. (ה) כִּי לִפְנֵי קָצִיר כְּתָם פָּרַח וּבִסָּר גִּמְל יִהְיֶה נֹצֵה וְכָרַת הַזְּלֻזִלִים בְּמִזְמֵרוֹת וְאֵת הַנְּטִישׁוֹת הַסִּיר הַתְּזוֹ. (ו) יַעֲזְבוּ יַחְדָּו לְעֵיט הָרִים וּלְבִהַמַּת הָאֶרֶץ וְקָץ עָלָיו הָעֵיט וְכָל בְּהֵמַת הָאֶרֶץ עָלָיו תִּחְרָף. (ז) בָּעֵת הַהִיא יִבְל שֵׁי לֵה' צְבָאוֹת עִם מִמֶּשֶׁף וּמִוֶּרֶט וּמִעַם נוֹרָא מִן וְהִלָּאָה גּוֹי קוֹ קוֹ וּמְבוֹסָה אֲשֶׁר בָּזְאוּ נְהָרִים אֶרְצוֹ אֶל מְקוֹם שֵׁם ה' צְבָאוֹת הַר צִיּוֹן

יש כאן תיאור של ארץ ביצות. ובסוף הפרק מדובר על המנחה שתבוא משם. צפניה מסכם את זה בפסוק אחד בראשית פרק ג.

כפי שכבר הזכרנו בשיעור מספר 3, ישעיהו לא היה רק נביא ולא רק דורש בתורה, הוא גם היה מורה ומעמיד תלמידים. למעשה הוא הקים 'אסכולה'. יש לו בית מדרש שהעמיד תלמידים ותפיסות בדורות שלאחריו. ראינו את מיכה, חבקוק, צפניה ונחום. אם נחפש נמצא עוד הקבלות רבות תכניות וסגנוניות, כך שהנבואה של ישעיהו המשיכה בדורות הבאות.

לדבר זה יש משמעות גדולה להבנת פרקי ישעיהו עצמם. ראינו את ההקבלה בין נחום ובין ישעיהו נב. כמעט כל העולם האקדמי סובר שפרקי ישעיהו מפרק מ' ואילך הם משל נביא אחר ומתקופה אחרת. אם מוזכר שם כורש, הרי שזה נביא הקשור לראשית הבית השני (למען האמת, כבר האבן עזרא בפרק מ, א רמז לכך).

אולם יש לשים לב להקבלה הכל כך בולטת בין ישעיהו נב ובין נחום. איש אינו מפקפק שנחום נבא בימי בית ראשון. אומנם אין לו וגם לא לחבקוק תאריך בראש הספר, אך חז"ל בסדר עולם קבעו שהם ניבאו בימי מנשה. שני הנביאים הללו עוסקים בחורבן נינווה האשורית ובעליית בבל ואם כן ברור שהם צריכים להיות בתקופה מנשה ויאשיהו. חז"ל למדו שמדובר על תקופת מנשה אך אפשר עקרונית שמדובר על תקופת יאשיהו.

והנה, נחום מדבר בלשון של ישעיהו נב ואם כן איך אפשר שפרקים אלו הם מימי בית שני? לזה יש להוסיף שהעברית המקראית של ישעיהו פרק מ' ואילך שייכת לימי בית ראשון. את העברית של ימי בית שני בעזרא ונחמיה, דברי הימים, אסתר ועוד, אנו מכירים היטב ורואים את ההבדל. ההשפעה של הארמית בספרים אלו היא עצומה. ספר דברי הימים מנסה לדבר בלשון בית ראשון אך הוא לא מצליח. העברית של ישעיהו פרק מ היא קדומה.

תקופת מנשה

זה מביא אותנו לשאלה מה קרה בירושלים לאחר מצור סנחריב? דברנו בשיעור הקודם על כך שהיה דיכאון גדול בירושלים וביהודה מפני החורבן והגלות ואי אפשר היה לומר שירה. אחרי חזקיה מלך בנו מנשה כשהיה בן 12. נער בן 12 לא בדיוק מוביל כיוון ואם כן אנשי חצר שונים הם אלו שהובילו את העניינים. אלו הם אותם אנשים שכנראה סבבו את אחז בימי הכניעה לאשור. מנשה חזר לאותו הכיוון וזה אפשר להסביר רק על פי הדיכאון העצום והחשש מהאשור. אחז עשה את זה לזמן קצר אולם מנשה עשה את זה במשך שתי דורות, 52 שנה. מבחינת יראי ה' ונאמני הנביא זה נחשב כמו חורבן.

הגמרא ביבמות מט ע"ב מספרת על מגילה שנמצאה בירושלים ובה נאמר שמנשה הרג את ישעיהו. מניין הרעיון הזה? הגמרא שם מספרת שמנשה מוצא מספר סתירות בין דברי ישעיהו לדברי התורה. באחד מהדוגמאות הוא מאשים את ישעיהו על כך שהוא מגשים את ה' שהרי כתוב בתורה "ולא

יראני האדם וחי" והנה ישעיהו אומר "ואראה את ה' על כסא". מה משמעות ההאשמה הזו? אולי זה מגיע ממקום של ניסיון להצדיק את עצמו שכמו שהנביא לא מקיים את התורה גם הוא לא צריך. על כל פנים, הגמרא מתארת שישעיהו בורח ומסתתר בגזע של עץ, מנשה מצווה לנסר את העץ וכאשר רודפים אחריו ומנסרים את העץ מגיעים לפה שלו ואז הוא מת. הגמרא אומרת שנשמר לו העוון של "כי בתוך עם טמא שפתי אנכי יושב" (ישעיהו ו).

נראה שהרעיון של הדרשה לקוח מפרקי ישעיהו. בסוף פרק נב (יג-טו) ובפרק נג ישנו תיאור של דמות הקרויה 'עבד ה', שנרדף וסבל ולבסוף הוצא להורג. מי הוא עבד ה'? האם זה הנביא? האם זו חבורה שלמה? ראינו שחבורת מנשה עלתה לשלטון וחזרה לקו של אחז. מה עשתה חבורת הנביא? אם הם ניסו להמשיך בקו של חזקיהו ומחו על מעשיו של מנשה, אזי יש להניח שהוא רדף אותם והוציא אותם להורג. במלכים ב, כא, לאחר תיאור העבודה זרה שהכניס מנשה לירושלים כתוב (טז): "וְגַם דָּם נָקִי שָׁפַף מְנַשֶּׁה הַרְבֵּה מְאֹד עַד אֲשֶׁר מָלְא אֶת יְרוּשָׁלַם פֶּה לְפֶה". את מי הוא הרג? יש לשים לב שזה מתואר לאחר הנבואה על העונש שה' מוסר לנביאים ("וַיְדַבֵּר ה' בְּיַד עֲבָדָיו הַנְּבִיאִים לְאמֹר", שם פסוק י). נראה שזה רמז עבה לכך שמדובר כאן על הריגת הנביאים. יש לשים לב לאזכור של הפה כאן ("פֶּה לְפֶה"). גם בישעיהו נב-נג, בתיאור עבד ה', הפה תופס מקום רחב. נראה שזה הרקע לדרשה של הגמרא שישעיהו מת כאשר הגיעו אל הפה. הדם ששפך מנשה הוא הרקע, לדעתנו, גם לפסוקים בישעיהו נז, א-ג ושם נט, א-ג.